

УДК [291.65(477.83/.86):37.014(=112)]"1919/1939"
DOI: 10.33402/nd.2023-11-20-38

Оксана РУДА

доктор історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

e-mail: oxana.ruda@gmail.com

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ ЦЕРКОВ ЄВАНГЕЛЬСЬКО-АУТСБУРЗЬКОГО ТА ГЕЛЬВЕЦЬКОГО ВИЗНАННЯ В МІЖВОЄННІЙ ГАЛИЧИНІ

Висвітлено діяльність Союзу Церков євангельсько-аутсбурзького та гельвецького визнання в Галичині у 20–30-х роках ХХ ст., спрямовану на задоволення культурно-освітніх потреб парафіян німецької національності. Показано, що в міжвоєнні роки Польська держава провадила таку національно-освітню та релігійну політику щодо німецької меншини краю, наслідком якої мали стати денационалізація й асиміляція німецького населення, з огляду на що пастори-протестанти докладали значних зусиль як до збереження національної окремішності німців краю, так і до підтримки безперервного духовного зв'язку з німецькою культурою.

Констатовано, що саме освіта та культура слугували тими об'єднувачими чинниками, які оберігали німецьких колоністів Галичини від асиміляційних процесів і зміцнювали їхній зв'язок із населенням Німеччини. Встановлено, що протестантське духовенство зосередило діяльність на релігійному вихованні дітей і молоді німецької національності, розвитку приватного німецькомовного початкового та середнього шкільництва, молодіжних релігійних товариств, добродійних організацій, які стали оплотом німецької ідентичності в міжвоєнній Галичині. З'ясовано, що за сприяння союзу діяли початкові приватні німецькомовні навчальні заклади, які відвідувало близько 59,1 % усіх школярів-німців краю, дві гімназії – у Львові та Станиславові, а також Німецький народний університет. Стверджено, що активна участь пасторів у розвитку приватного національного шкільництва частково була відповіддю на перешкоди, що їх чинила польська влада на шляху розвитку німецькомовних навчальних закладів. Простежено, що через організацію приватних німецькомовних шкіл, пастори певною мірою намагалися підняти рівень національної та релігійної свідомості вірян. Виснувано, що завдяки активній душпастирській і просвітницькій діяльності духовенства союзу парафіяни були тісно пов'язані з німецькою національною культурою, що сприяло збереженню їхньої етнічної самобутності.

Ключові слова: протестантизм, релігійні громади, німецьке населення, Галичина, Польська держава, навчальні заклади.

Просвітницька діяльність громадських, політичних і релігійних організацій відіграє важливу роль у житті кожного народу, а особливо того, який належить до

національних меншин. Саме таким народом було німецьке населення міжвоєнної Польщі, яке перебувало під постійним впливом польської культури. Відповідно до перепису населення 1921 р. німці становили близько 3 % від загальної кількості громадян держави, а перепису 1931 р. – 2,3 % (Rocznik statystyki, s. 52; Czulc, 1939, s. 26). Понад половина німецького населення проживала в західних воєводствах: Познанському, Поморському та Сілезькому, решту становили колоністи центральної Польщі, Лодзького та Варшавського воєводств, а на південному сході німці зосередилися у Волинському, Станіславівському, Львівському, Тернопільському та Любелському воєводствах (Hasbach, 1927, s. 50, 52; Potocki, 1969, s. 28–33). У міжвоєнній Галичині в 1921 р. налічувалося 24 813 німців за національністю (з них у Львівському воєводстві – 11 008 осіб, Станіславівському – 10 915, Тернопільському – 2 890) (Сіреджук, 2008, с. 126; Chojnowski, 1979, s. 12–13; Grünberg, 1970, s. 18–19).

Окремі аспекти діяльності німецького протестантського духовенства в міжвоєнній Галичині певною мірою заторкували в узагальнювальних працях українські дослідники Іван Монолатій (Монолатій, 2001), Вікторія Любашенко (Любашенко, 1996), Лідія Пунько (Пунько, 2008), Олександр Домбровський (Домбровський, 1979), Лідія Федик (Федик, 2013), Володимир Полек та Богдан Ступарик (Полек, Ступарик, 1999). З-поміж польських учених варто виокремити розвідки Станіслава Потоцького (Stanisław Potocki) (Potocki, 1969), Волдемара Гастпари (Woldemar Gastpary) (Gastpary, 1978), Кароля Грюнберга (Karol Grünberg) (Grünberg, 1970), Мечислава Іваницького (Mieczysław Iwanicki) (Iwanicki, 1978, 1984). Значно ширше просвітницька діяльність німецьких протестантських пасторів, а також розвиток приватного німецькомовного шкільництва розкриті у працях українських науковців Петра Сіреджука (Сіреджук, 2008), Оксани Рудої (Руда, 2019), польських учених Ельжбети Алабрудзінської (Elżbieta Alabrudzińska) (Alabrudzińska, 1999, 2004), Станіслава Мауерсберга (Stanisław Mauersberg) (Mauersberg, 1968) та німецьких фахівців Леопольда Хоена (Leopold Höhn) (Höhn, 1965), Якоба Роллауера (Jakob Rollauer) (Rollauer, 1965). Однак окреме дослідження, у якому були би висвітлені різні аспекти культурно-освітньої діяльності німецьких пасторів, відсутнє. Частково заповнити цю лакуну повинна представлена стаття, мета якої – висвітлити діяльність духовенства Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання (СЦАГ) у міжвоєнній Галичині, спрямовану на розвиток добродійних організацій та приватного німецькомовного початкового й середнього шкільництва.

Важливою основою дослідження стали матеріали Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛУ), Архіву актів нових у Варшаві (AAN) (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), Архіву Польської академії наук у Варшаві (Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie) та Державного архіву м. Перемишля (APP) (Archiwum Państwowe w Przemyślu), з яких почерпнуто цінні відомості про суспільно-політичну та культурно-релігійну ситуацію у міжвоєнній Галичині, відносини польської влади із представниками національних меншин, зокрема німецьким населенням, культурно-освітню діяльність німецьких громадсько-політичних та релігійних діячів. Матеріали щодо парламентської діяльності німецьких senatorів, аналізу їхньої законодавчої роботи, виступів та інтерпеляцій почерпнуто зі стенографічних матеріалів зі засідань сенату Польської держави (Sprawozdania Stenograficzne z posiedzeń Senatu Rzeczypospolitej Polskiej). Статистичні відомості про політичний, релігійний і культурно-освітній розвиток Львівського, Станіславівського та

Тернопільського воєводства містяться в «Малому статистичному щорічнику» («Mały Rocznik Statystyczny») та «Річнику статистики Польської Речі Посполитої» («Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej»). Чимало інформації про політичну ситуацію в міжвоєнній Польщі, взаємини поляків із представниками національних меншин, культурно-освітнє становище німецького населення Галичини у 20–30-х роках ХХ ст. вміщено на шпальтах німецького часопису «Народна газета східних німців» («Ost-Deutsches Volksblatt») та польського «Натіо» («Natio»).

З-поміж населення міжвоєнної Галичини саме німці найбільше відчували загрозу денационалізації та асиміляції, оскільки, на відміну, наприклад, від українців, які становили тут більшість, чи євреїв, що жили окремими громадами, німецька меншина проживала невеликими колоніями в різних воєводствах краю. Попри те, що німецьке населення мало цікавилось політикою та декларувало свою лояльність до Польщі, що підтверджують звіти адміністративних органів різних рівнів, польська влада докладала значних зусиль до їхньої денационалізації та асиміляції, оскільки розглядала їх як деструктивний і вороже налаштований до всього польського елемент (ДАІФО-5, арк. 196; Пунько, 2008, с. 259). У найскладнішій ситуації опинилися німці-католики краю, оскільки влада сприймала католицьку віру як польську, а вірян римо-католиків вважала частиною польського народу (Федик, 2013, с. 181–182). Загалом на 1921 р. у Галичині проживало 16 910 німців-католиків, з яких 12 385 осіб – у Львівському, 3 390 – у Станіславівському, 625 – у Тернопільському воєводствах. Натомість у 1939 р. їх залишилося лише 13 022 особи (AAN-12, к. 139; Сіреджук, 2008, с. 265; Bill, 1965a, s. 166–167). У дещо кращому становищі, ніж німці-католики, перебували віряни протестантського визнання, яке було тісно пов'язане з німецькою національною культурою та сприяло збереженню етнічної самобутності німецької меншини Галичини. Дослідник І. Монолатій зауважував, що національна свідомість німецького населення краю, хоч закорінена в давніх традиціях, сприймалася передовсім через релігійні традиції. Загалом німці належали до різних конфесій, зокрема євангельської, кальвіністської, лютеранської, римо-католицької (Монолатій, 2001, с. 14). Найменшими за чисельністю були релігійні громади Євангельсько-Лютеранської, Баптистської, Адвентистської Церков переважно на Помор'ї та в Познанському воєводстві й лише поодинокі – у Галичині. Натомість німецьке населення західних воєводств належало до Євангельсько-Унійної Церкви (1933 р. було 202 представники духовенства, 404 парафії із близько 300 тис. вірних); центральних воєводств, Волині, частково Варшавського, Краківського воєводств та Цешинської Сілезії – до Церкви євангельсько-аугсбурзького визнання (у 30-х роках ХХ ст. діяло 128 конгрегацій із близько 400 тис. вірних, із них 40 % польської й 60 % німецької національностей (Bartel, 1963, s. 27–28)), а південних воєводств – до СЦАГ (AAN-4, к. 128, 141, 143, 218; AAN-11, к. 5–6; Chałupczak, Browarek, 1998, s. 150; Iwanicki, 1978, s. 51).

Дослідниця В. Любашенко зазначала, що СЦАГ, заснування якого датують ХVІІІ ст., коли австрійська влада законом 1781 р. визнала юридичні права протестантських громад в Австрійській імперії, був найбільшою ранньопротестантською інонаціональною організацією у Західній Україні. У 1848 р. в Австрійській імперії було скликано перший протестантський синод, присвячений проблемам об'єднання лютеран і кальвіністів, яке відбулося згодом – 1891 р. (Любашенко, 1996). Натомість у СЦАГ лютерани та кальвіністи зберегли релігійну самостійність, одночасно творячи чинну як у житті Церкви, так і в окремих парафіях конфесійну федерацію. Організаційно

лютерани та кальвіністи підпорядковувалися єдиній управі, а недоторканими зберегли вчення і культ. Зауважмо, що в тих парафіях, де пастор належав до іншого визнання, ніж більшість вірян, парафіяни спільно відвідували богослужіння, зберігаючи окремішність конфесій лише символічно (AAN-5, к. 3–24; Alabrudzińska, 2004, s. 182).

Від моменту заснування СЦАГ діяв у т. зв. Малопольському регіоні, куди входила Галиційсько-Буковинська суперінтендантура (єпископат). Однак унаслідок розпаду Австро-Угорської імперії 1918 р. територія поширення впливу союзу значно звузилася, оскільки після Першої світової війни одна частина українських земель відійшла до Польської держави, а інша – до Румунської. Загалом у 20-х роках ХХ ст. СЦАГ складався з чотирьох сеньйоратів. Західний охоплював винятково польські терени, зокрема регіон Бяли та Краків, тут проживали лютеранські громади. Натомість парафії Львівського, Станиславівського та Тернопільського воєводств охоплювали Середній (поширювався на Західну Галичину та частину Львівського воєводства, налічував 52 лютеранські громади), Східний (Східна Галичина, 38 лютеранських громад) та Євангельсько-Гельвецький (весь регіон поширення, 18 кальвіністських громад) сеньйорати. Українські воєводства разом із Краківським налічували 24 парафії, 60 представників духовенства, 120 релігійних громад із 32–35 тис. вірних за різними джерелами (AAN-6, к. 93–94; APP-2, к. 119–120, 123–124; Kneifel, 1988, s. 34; Langer, 1967, s. 48; Любашенко, 1996).

Формальну самостійність від Відня СЦАГ здобув 4 вересня 1923 р. Відтоді остаточно було розірвано зв'язок союзу з Наглядною церковною радою у Відні, функції якої перебрали Галицький суперінтендантський відділ (відповідно до рішення Гогенбахських суперінтендантурних зборів від 23 вересня 1923 р.) і Галицька суперінтендантура як його виконавчий орган (APP-1, к. 5; Gastpar, 1978, s. 162–163). З 1924 р. резиденцією Галицької суперінтендантури став Станиславів. До суперінтендантського відділу входили німці за національністю: суперінтендент Теодор Цеклер (Theodor Zöckler), його заступник пастор Рудольф Валлошке (Rudolf Walloschke), шкільний куратор Теодор Бутшек, а також поляк Ян Штроменген, який був куратором суперінтендантури (Руда, 2019, с. 621). Організація СЦАГ була тріступеневою: парафія, сеньйорат, суперінтендантура.

У СЦАГ більшість становили парафіяни гельвецької конфесії, кальвіністів було значно менше. Віряни зі східних теренів Галичини становили близько 85 % від загальної кількості парафіян союзу, і саме тут релігійні парафії були найбільшими, зокрема у Львові, Станиславові, Стрию, Коломиї (AAN-3, к. 88; AAN-9, к. 68–69; Сіреджук, 2008, с. 268). У 1936 р. було 33 220 вірян (за винятком Краківської гміни), з яких 28 887 – німців, 2 652 – українці, 1 675 – поляків і 6 – інших національностей (AAN-1, к. 275–276). При союзі також були українські лютеранські парафії, населення яких становило близько 3 000 осіб. Однак у 1932 р. реформовані українські парафії із близько 2 000 українських євангелістів вийшли зі СЦАГ та приєдналися до Євангельської Реформованої Церкви у Варшаві (AAN-6, к. 88, 94; Bartel, 1963, s. 27). Відповідно до даних, які навила В. Любашенко, за національною належністю у сеньйоратах СЦАГ, які охоплювали парафії на українських теренах, віряни розподілилися так: у Середньому сеньйораті з 11 653 осіб 10 362 були німцями, 1 236 – поляками, 23 – українцями, 32 – інших національностей; у Східному з 10 914 членів – 10 188 – німцями, 93 – поляками, 633 – українцями; у Євангельсько-гельвецькому з 4265 вірян – 3 938 – німцями та 246 – українцями (Любашенко, 1996).

Щодо пасторів, то в 1926 р. на території Галицької суперінтендентури діяв 21 (18 непольської національності та 3 поляка). Основними формами їхньої діяльності були богослужіння, біблійні години, недільні школи, різні місії та євангелізація, покликані підготувати вірян до самостійного життя у середовищі інших християнських конфесій (Руда, 2019, с. 622). Рівень національної та релігійної свідомості парафіян пастори намагалися підняти організацією приватного німецькомовного початкового та середнього шкільництва, яке польська влада всіляко прагнула ліквідувати. Належну увагу вони також приділяли навчанню релігії в євангельських школах та загалом релігійному вихованню дітей і молоді німецької національності. Зокрема, проблема виховання молодого покоління була в центрі уваги делегатів XVI Щорічного з'їзду СЦАГ, який відбувся 29–31 серпня 1936 р. у Дорнфельді біля Львова. У ньому взяли участь понад 1 500 німців із Галичини, Волині, інших теренів Польщі, а також із Німеччини. Учасники з'їзду акцентували на тому, що добре налагоджена робота з молоддю значною мірою визначала майбутнє релігійних конфесій (AAN-1, к. 425–426).

Ще одним своїм важливим завданням пастори вважали запобігання змішаним шлюбом дівчат євангельського віросповідання з чоловіками-католиками польської національності, оскільки такі призводили до відвернення їх та їхніх дітей від Євангельської Церкви. З метою згуртування молодих німців пастори посилювали душпастирську опіку й активно працювали з молоддю. Зауважмо, що проблема змішаних шлюбів була актуальною у Великопольщі, на Помор'ї, у Верхній Сілезії, на Волині й у Галичині. До прикладу, стрийський староста в донесенні станиславівському воеводі 1926 р. зазначав, що німці об'єднуються в культурницькі та релігійні організації задля виховання молоді в національному дусі, а також закликають молодих людей не одружуватися з представниками інших національностей, зокрема поляками й українцями (Федик, 2013, с. 185; Alabrudzińska, 1999, s. 66–67).

Пастори також активно долучалися до відзначення ювілейних дат кірх, річниць добродійних закладів німецького населення Польщі (доброчинних конгресів, релігійних конференцій, засідань тощо), задля поглиблення релігійної самосвідомості парафіян. Ці події відвідували як представники німецьких колоній Галичини, так і духовенство з Німеччини. Учасники таких святкувань, окрім релігійних заходів, мали змогу послухати доповіді на історичну, філософську та богословську тематики (Сіреджук, 2008, с. 269–270). Показово, що разом із відзначенням національних свят німці-протестанти, декларуючи лояльність до Польської держави, брали участь у святкуванні польських національних свят, як-от Дня Конституції, Незалежності Польщі тощо. Також пастори провадили богослужіння двома мовами – німецькою й польською, і закликали вірян до пошани й відданості щодо Польщі (ДАІФО-1, арк. 41; ДАІФО-3, арк. 121).

Як свідчать донесення поліції та місцевих староств до Міністерства внутрішніх справ Польщі, пастори-німці користувалися великим авторитетом серед вірян за самовіддану працю на ниві національно-культурного розвитку німецької меншини. Загалом у донесеннях зазначено, що євангельські громади Галичини стали німецькими фортецями, а парафіяни безвідмовно слухають розпорядження своїх пасторів (AAN-7, к. 30).

Протестантське духовенство всіляко дбало про добробут своєї Церкви та намагалось задовольнити не лише релігійні, а й культурно-освітні потреби парафіян. Вони докладали значних зусиль задля залучення дотацій з-за кордону, зокрема з Німеччини, США та Чехословацької Республіки. Саме дотації разом із податками та

пожертвуваннями, становили основне джерело доходу СЦАГ. Від Польської держави союз отримував лише незначні суми. Всі надходження було поділено на чотири фонди: адміністративний, забезпечення (допомога для тих, хто найбільше потребував), церковного відділу, шкільний. Відповідно до статуту СЦАГ, прийнятого 1891 р., при кожній громаді мала існувати школа зі своїм статутом та автономною шкільною радою, незалежна від церковного керівництва. До шкільної ради, крім духовенства, входили також миряни. Наприкінці 20-х років ХХ ст. у чотирьох сеньйоратах діяло 83 школи й декілька шкільних товариств (Любашенко, 1996). У Галичині духовенство союзу також опікувалося двома гімназіями – у Львові та Станиславові, а також Німецьким народним університетом (Volkshochschule) у Дорнфельді.

Однак фінансів, які отримував СЦАГ, ледь вистачало, щоб на належному рівні утримувати церковні інституції, навчальні заклади та добродійні організації, зокрема сиротинці. Саме тому важливу роль відігравала самопомога, однією з форм якої була діяльність малопольського відділу товариства Густав Адольф Малопольщі, на чолі з пастором німецької колонії Багінсберг (Коломийщина) Максом Вайдауером (Max Weidauer). Члени товариства організовували збір грошей у парафіях СЦАГ, які згодом витрачали на потреби союзу (ЦДІАЛУ-4, арк. 58; АРР-5, к. 51–53; Цеклер, 2007, с. 96–98; Alabrudzińska, 1999, s. 137–138). Провідними діячами товариства, зокрема, були пастори А. Болек, Й. Плошек, А. Стонавський, а також суперінтендант Т. Цеклер, який провадив як активну проповідницьку діяльність, так і долучався до організації приватного німецькомовного шкільництва та добродійних організацій (Lempp, 1965b, s. 153–155).

Товариство Густав Адольф Малопольщі мало чотири відділення: «А» – займалося опікунськими закладами (притулками для немовлят, дітей молодшого віку, юнаків і дівчат від 7 до 12 років тощо); «В» – орієнтувалося на навчальну й виховну роботу серед молоді (опікувалося приватними школами); «С» і «D» – проводили релігійне навчання (Любашенко, 1996). Осередки товариства діяли у Львівському, Станиславівському та Тернопільському воєводствах, зосередившись на утриманні національних шкіл і кірх, бібліотек, організації концертів, вистав, виданні книг, брошур, календарів, періодики (ААН-8, к. 38–39). Видатки на церковні цілі та навчальні заклади також частково покривали членські внески. Водночас щорічно Густав Адольф Малопольщі отримував від своєї матірньої організації в Німеччині близько 4 млн німецьких марок на підтримку німецьких навчальних закладів і культових споруд Галичини. Зокрема, за кошти союзу 1926 р. була відбудована зруйнована війною школа в Нових Олексичах Стрийського повіту Станиславівського воєводства. Товариство надавало фінансову допомогу не лише німецькій спільноті, а й українським протестантським громадам. Так, у звіті організації за 1927 р. ішлося про те, що фінансову допомогу отримали 53 німецькі школи краю на суму 16 500 зл. і 100 зл. витрачено на потреби новоствореної української лютеранської громади у Старих Богородчанах (АРР-3, к. 138–139; Сіреджук, 2008, с. 291–292). У звіті за 1929 р. зазначено, що з фонду у 3381,28 зл. на утримання шести німецькомовних шкіл у Бердікаві, Вигоді, Нових Купновичах, Розенбергу, Фалькенштайні витрачено 600 зл., на будівництво школи в Кальтвассері – 100, а на потреби Української Лютеранської Церкви – 232. Близько 500 зл. отримала школа в Дорнфельді. Загалом за 1929–1932 рр. матірня організація товариства Густав Адольф Малопольщі надала фінансову допомогу німецькій меншині Польщі для підтримки національної Церкви та шкільництва в 1 162 684 німецьких марок.

Урочисте відкриття новозбудованих шкіл та освячення їх пасторами відбувалося за широкої участі німецької громадськості (AAN-14, к. 159; AAN-15, к. 193; APP-5, к. 44; Сіреджук, 2008, с. 292–295).

Зосередження німецькими пасторами у своїх руках основного впливу на внутрішнє життя СЦАГ та акцентування ними особливої уваги на культурно-освітньому розвитку німецької меншини призвело у 20-х роках ХХ ст. до суперечок на національному ґрунті між парафіянами польської й німецької національностей. Віряни польської прагнули здобути більше впливу на церковне життя та отримати половину мандатів у церковному уряді. Проти цього виступили парафіяни-німці, які наголошували на тому, що СЦАГ був заснований їхніми предками, і саме на німецьке населення покладено основний фінансовий тягар, пов'язаний з утриманням союзу (AAN-5, к. 131; Пунько, 2008, с. 259; Landenberger, 1965, s. 126–127).

Ще в січні 1923 р. на зібранні євангелістів у Львові віряни польської національності в погіршенні відносин між євангелістами-поляками та євангелістами-німцями звинуватили пастора Т. Цеклера, який, на їхню думку, прагнув усунути польських вірян від впливу на церковне життя (AAN-8, к. 14–16). Йому також закидали ігнорування вимог та інтересів польської спільноти (AAN-11, к. 173). Водночас голова Німецької національної ради в Галичині Рудольф Боек (Rudolf Bolek) звинуватив поляків у прагненні захопити керівництво в євангельських гмінах і намаганні полонізувати союз (AAN-10, к. 44–45).

Суперечки між поляками та німцями всередині СЦАГ тривали й у 30-х роках ХХ ст. Так 2 лютого 1934 р. у Львові відбувся ІЗ'їзд євангелістів польської національності південно-східних воєводств, на якому було прийнято рішення про заснування окремого Товариства поляків-євангелістів. Віряни польської національності й надалі звинувачували німецьких пасторів в обмеженні своїх прав, антипольських виступах, націоналістичній діяльності (пропаганді на користь Німеччини), використанні 25 % церковних внесків, зокрема й польських євангелістів, на розвиток німецькомовного шкільництва, понімеченні польських дітей і молоді (ЦДІАЛУ-4, арк. 58; Пунько, 2008, с. 259). Зокрема, пастореві зі Стрия Емілеві Ладенбергеру (Emil Ladenberger) закидали активне пропагування виховання молоді в німецькому дусі (ДАІФО-4, арк. 5). Відкидаючи звинувачення, віряни німецької національності наголошували на тому, що навчальні заклади, якими опікувався СЦАГ, призначені як для німецьких, так і для польських дітей. Учні цих шкіл мали змогу вивчати польською мовою історію, географію, дані про тогочасну Польщу, польську мову як предмет. Навчання релігії для дітей польської національності велось також польською (AAN-5, к. 136). Однак варто зазначити, що в цих навчальних закладах педагоги особливий акцент робили саме на формуванні в учнів німецької національної свідомості та плекали німецький патріотизм. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує звіт візитатора коєдукаційної приватної євангельської школи з німецькою мовою навчання у Грабовці Стрийського повіту, який зазначав, що учні погано володіють польською, виховання ведеться у німецькому дусі, дотримуючись формальної лояльності до Польщі (ЦДІАЛУ-1, арк. 32).

Зауважмо, що упродовж міжвоєнних років СЦАГ налагодив міцний релігійний зв'язок зі шкільництвом, що йому підпорядковувалося, який значно зміцнів зі створенням 1923 р. посади шкільного референта, що одночасно був членом суперінтендантського відділу. До його обов'язків входили опіка і нагляд за навчальними закладами, візитації шкіл, сприяння відкриттю нових закладів освіти, стеження за

підвищенням кваліфікації педагогів, покращення їхнього матеріального становища, організація педагогічних конференцій тощо (AAN-5, к. 39–40, 63–70; APP-6, к. 5; Alabrudzińska, 2004, s. 188). Активна участь пасторів у розвитку приватного національного шкільництва частково була відповіддю на перешкоди, які чинила польська влада відкриттю німецькомовних навчальних закладів, та неодноразові спроби ліквідувати чинні німецькі школи (Пунько, 2008, с. 260). В урядових інформаційних документах щодо діяльності СЦАГ зазначено, що саме приватне німецькомовне євангельське шкільництво з вихованням у національному дусі було тим основним чинником, який оберігав німецьку меншину Галичини від асиміляції (AAN-11, к. 181–182).

Засновані за сприяння духовенства СЦАГ початкові й середні освітні заклади та добротинні організації були оплотом німецької ідентичності в міжвоєнній Галичині. У Станиславові діяв найбільший в Європі комплекс добротинних закладів (річний бюджет у 1 млн зл. формувався переважно з фінансової підтримки з-за кордону), який 1896 р. був створений за ініціативи пастора Т. Цеклера. Комплекс складався з 21 відділу: дияконського будинку, будівлі догляду за немовлятами, інвалідного дитячого будинку, оселі для літніх людей, закладу для невиліковно хворих, бурси для учнів Станиславівської гімназії тощо. 1929 р. у комплексі перебувало 411 дорослих і 345 дітей. За час існування від 1896 р. до 1939 р., коли через початок Другої світової війни заклади було закрито, 2 499 дітей знайшли тут притулок й опіку (Полек, Ступарик, 1999, с. 101; Grelewski, 1937, s. 267–269; Kneifel, 1988, s. 173; Lempp, 1965a, s. 143–147). До складу комплексу входили також сиротинець «Сарепта» і духовна семінарія «Пауліnum». У заснованому 1913 р. сиротинці в міжвоєнні роки працювало 20 сестер, які пройшли підготовче навчання в Познані. Дияконеси передовсім виконували обов'язки парафіяльних сестер, учительок (Сіреджук, 2008, с. 271; Які, 2009, с. 773).

У Станиславівському комплексі добротинних закладів перебували діти не лише з Галичини. Так, у 1925 р. із 354 дітей вихідцями з Буковини були 10 осіб, із Данії та Литви – по 1, Німеччини, Чехословацької Республіки, Югославії – по 2, зі США – 3, з Австрії – 4. У 1929 р. із 406 дітей різних національностей і віросповідань 374 були євангелістами, 30 – католиками та 2 – юдеями. У 1936 р. тут уже перебувало 413 вихованців (AAN-1, к. 599; Grelewski, 1937, s. 268–269). Добротинні заклади діяли також у Львові (бурса закритого типу), Солотвині (дім дитини), Долині та Стрию (дошкільні заклади) (Сіреджук, 2008, с. 272).

У міжвоєнні роки СЦАГ вдалося зберегти відкриті ще до Першої світової війни приватні німецькомовні навчальні заклади, які давали учням початкову релігійну та світську освіту. Зауважу, що ще до 1914 р. союз мав у Галичині достатньо розгалужену шкільну мережу. Фактично більшість приватних шкіл із німецькою мовою навчання так чи так була пов'язана з євангельським віросповіданням, найбільше їх було у Львівському окрузі – 96 (AAN-13, к. 7). Наприкінці 20-х років ХХ ст. у чотирьох сеньйоратах діяли 83 приватні євангельські школи з німецькою мовою навчання, працювало 140 учителів, навчалось 2 924 учні, з них 187 – українців. Навіть запроваджені шкільною реформою 1932 р. зміни щодо функціонування приватних шкіл не мали негативного впливу на їхню діяльність (APP-4, к. 91–92; Любащенко, 1996). Загалом у 1934/1935 н. р. зі 4 987 дітей німецької національності, які навчалися у початкових школах Львівського шкільного округу, 2 948 учнів-німців, тобто 59,1 %, здобували початкову освіту рідною мовою у приватних німецьких навчальних закладах (Stoliński, 1927, s. 4; Mauersberg, 1968, s. 150–151). Більшість приватних німецькомовних шкіл була 1-класна – 72, функціювали

також 1 – 2-класна та по 2 – 3-, 4-, 5-, 7-класні (AAN-11, к. 157; Höhn, 1965, s. 190). Зокрема, дві 7-класні школи існували у Львові та Станиславові, 4-класна – у Стрию (AAN-1, к. 426; Bierschenk, 1954). Натомість у державних школах із мовами викладання іншими, ніж німецька, навчалося 1 867 учнів-німців, тобто 37,4 %, і лише 172 дитини – у державних школах із німецькою мовою викладання (Archiwum Polskiej Akademii Nauk, к. 52; Mauersberg, 1968, s. 150–151). У 1938/1939 н. р. у Галичині учні німецького походження відвідували 19 державних і 84 приватні школи (з них у Львівському воеводстві діяло 36 приватних та 12 державних, у Станиславівському – 35 і 6 відповідно, у Тернопільському – 13 й 1). Проте навчали німецькою мовою лише в 7 католицьких і 16 школах лютеранських громад, у решті навчальних закладів низку предметів викладали польською (Mauersberg, 1968, s. 150–151).

Ситуація з німецькомовним приватним шкільництвом у Галичині значно погіршилася наприкінці 30-х років ХХ ст., оскільки після загострення польсько-німецьких відносин влада активізувала кампанію з ліквідації приватних німецьких навчальних закладів. Наприклад, у 1939 р. закрили школу в колонії Розенберг біля Львова, оскільки її відвідувало дев'ятеро учнів і, як зазначав куратор Тадеуш Купчинський (Tadeusz Kupczyński), рівень навчання польської мови там не відповідав приписам навчальних програм початкових шкіл, рекомендованих Міністерством віросповідань і освіти Польщі (МВіО) (AAN-2, к. 103). З цієї ж причини було закрито школу в Зимній Воді, де навчалося шестеро дітей. Натомість у листі начальника відділу Міністерства внутрішніх справ до воеводського управління у Львові від 14 січня 1939 р. зазначено, що закриття школи в Зимній Воді певною мірою стало відповіддю польської влади на ліквідацію польськомовного навчального закладу у Бронсвальді (Німеччина) (AAN-2, к. 107).

Приватні початкові німецькомовні освітні заклади були типовими зразками ортодоксально-конфесійної школи Німеччини, перебували на повному утриманні німецьких громад і підпорядковувалися лютеранському духовенству. Завдяки фінансовій підтримці з боку Німеччини вони були значно краще оснащені, ніж українські, а подекуди й польські, однак для їхніх випускників продовження навчання у державних гімназіях було малодоступним. Молодь вступала переважно до ремісничих шкіл або до приватних німецькомовних гімназій (Сіреджук, 2008, с. 250–255). Водночас у більшості гмін це були єдині навчальні заклади з німецькою мовою викладання. У Галичині поряд із приватними школами, які утримувалися коштом лютеранських громад, також діяло близько десятка, що функціювали на кошти німецьких католицьких організацій, і декілька німецьких державних шкіл (Alabrudzińska, 1999, s. 143; Bill, 1965b, s. 213–214).

Докладаючи чималих зусиль до розвитку національного шкільництва, вище духовенство СЦАГ розуміло, що навчання учнів у цих школах – це найкраща форма засвоєння релігійних знань і релігійного виховання у чужому для них етнонаціональному та конфесійному середовищах. Пастори закликали молодь розвивати власну культуру і традиції, зберігати мову й національну самобутність (Сіреджук, 2008, с. 273).

Духовенство СЦАГ, як було зазначено, опікувалося також двома приватними німецькомовними гімназіями – у Львові та Станиславові, заснованими ще за часів Західноукраїнської Народної Республіки на кошти протестантських громад. Приватна гімназія у Львові (з фізико-математичним нахилом) була заснована 1918 р. на базі закритої німецької гімназії. У 1919 р. постала гімназія у Станиславові (з гуманітарним

нахилом) із власним статутом, затвердженим шкільною владою. Львівською гімназією керували Людвіг Шнайдер (Ludwig Schneider) і Якоб Роллауер (Jakob Rollauer), а Станиславівською – Фердинанд Шмаленберг (Ferdinand Schmalenberg). У Львівській 8-класній гімназії працювали висококваліфіковані педагоги різних національностей: німці, українці, поляки, євреї (ЦДІАЛУ-2, арк. 14; ААН-11, к. 157; АРР-7, к. 18–19; Любашенко, 1996). У 1922/1923 н. р. тут діяло 5 класів із 311 учнями (199 хлопчиками і 112 дівчатками), навчалось 113 учнів-німців, 10 українців та поляків разом, і 188 євреїв (Rollauer, 1965, s. 225). З 1922/1923 н. р. обидві гімназії було перетворено на утравістичні, запроваджено обов'язкове викладання низки дисциплін державною мовою, зокрема географії, історії, польської мови та літератури, науки про тогочасну Польщу. З огляду на це, належну увагу тут почали приділяти вивченню польської мови (німецької навчали 4 год на тиждень, а польської – 5 год). Педагоги та гімназисти також долучалися до святкувань польських національних свят, на чому неодноразово наголошували у своїх звітах візитатори. Так, візитатор Станіслав Шедиви (Stanisław Szewiły) у звіті за результатами візитації навчального закладу в лютому 1935 р. зазначав, що державні урочистості відбуваються у гімназії з належною повагою і підкресленою лояльністю до Польщі. Набутий обсяг знань давав змогу випускникам продовжувати навчання у польських, німецьких, австрійських вищих навчальних закладах (ЦДІАЛУ-2 арк. 15, 18–19, 120; Mauersberg, 1968, s. 151).

Варто зауважити, що ще на початку 1923/1924 н. р. набуло чинності розпорядження МВіО, яке забороняло навчатися у конфесійних школах, зокрема і тих, які належали СЦАГ, учням інших віросповідань. У зв'язку з цим німці-католики не могли здобувати освіту у протестантських навчальних закладах, що позбавляло їх змоги вивчати німецьку мову та призводило до їхньої асиміляції у польськомовних школах. Як наслідок, наприкінці 1920-х років із 1 425 учнів початкових шкіл СЦАГ лише 83 були римо-католиками, 44 – юдеями, 42 – греко-католиками, 4 – інших конфесій. Зауважу, що до 1923 р. єврейська молодь становила значний відсоток усіх учнів німецьких євангельських шкіл (ЦДІАЛУ-3, арк. 26; Федик, 2013, с. 185–186). Це рішення МВіО негативно позначилося також на діяльності німецькомовних гімназій. Наприклад, унаслідок того, що учні неєвангелівського віросповідання змушені були покинути гімназію в Станиславові, кількість гімназистів 1923 р. зменшилася на 60–70 %, зокрема у ній залишилося лише 126 учнів, через що вона втратила право публічності (Цеклер, 2007, с. 91). Однак, попри це, продовжувала розвиватися і вже у 1925/1926 н. р. тут діяло 7 відділів та навчався 141 гімназист. А у Львівській гімназії було 8 відділів і 196 учнів (АРР-7, к. 18–19; Alabrudzińska, 2004, s. 187; Stoliński, 1927, s. 23). Із 15 жовтня 1933 р. тут було започатковано видавництво газети «Молодіжний голос» («Jugendstimme»), яка ознайомлювала громадськість із важливими гімназійними подіями (Lemberg. Jugendstimme, s. 4).

Рішення МВіО похитнуло фінансове становище німецькомовного приватного шкільництва. Через недофінансування ці навчальні заклади почали залишати вчителі-німці, відповідно зменшилася кількість класів, як наслідок, учні німецької національності змушені були відвідувати польські державні школи. Однак завдяки допомозі з-за кордону ситуацію з фінансуванням вдалося поладити. Наприкінці 1930-х років шкільництво СЦАГ охоплювало понад 90 % загалу німецьких дітей євангельського визнання у Галичині, лише близько 300 учнів-німців відвідували польські державні школи (Alabrudzińska, 2004, s. 188). Сенатор Рудольф Візнер (Rudolf

Wiesner) неодноразово наголошував, що в Галичині саме завдяки розбудові мережі німецькомовного приватного шкільництва вдалося забезпечити учням-німцям змогу навчатися рідною мовою (Senat IV kadencji). Навчальні заклади СЦАГ провадили активну культурну діяльність, організовували учительські конференції, педагоги удосконалювали професійну кваліфікацію (AAN-16, к. 29–30).

Пастори СЦАГ долучалися до розвитку не лише національного шкільництва, а й провадячи місійну діяльність серед представників інших конфесій і національностей, зокрема українців греко-католицького віровизнання, долучалися до розвитку українських євангельських навчальних закладів. Місійна діяльність серед українців Бойківщини, Гуцульщини, Опілля, Покуття, Поділля тощо значно поживилася після 1925 р., коли зі США прибули євангельські пастори-проповідники. Зокрема, Т. Цеклер у «Меморіалі щодо євангельського руху між русинами та ставлення Союзу Церков євангельсько-аугсбурзького і гельвецького визнання до цього руху» наголошував на активізації 1925 р. євангельського руху не лише серед української інтелігенції та селянства, а й описував випадки переходу на євангельське віросповідання греко-католицьких священників (ДАІФО-2, арк. 45; AAN-7, к. 184–185; Сіреджук, 2008, с. 273; Які, 2009, с. 775). Цього ж року була створена Українська церковна рада, перейменована згодом на Українську євангельсько-аугсбурзьку місійну раду з центром у Станиславові. До початку 1930-х років їй вдалося заснувати громади в населених пунктах Галичини та Покуття, а до 1939 р. з'явилося декілька і на Волині (Любашенко, 1996). Станиславівська суперінтендантура 1931 р. налічувала 1 137 членів Української Лютеранської Церкви. Однак упродовж наступних 8 років кількість членів громади відчутно не збільшилася – після створення Української Реформатської Церкви частина лютеран перейшла в кальвінізм (Любашенко, 1996).

У питанні відкриття навчальних закладів для учнів-українців німецькі пастори тісно співпрацювали з товариствами «Просвіта» та «Рідна школа» (Домбровський, 1979, с. 396). Зокрема, у листопаді 1925 р. у с. Горохолино Богородчанського повіту було урочисто відкрито українську школу за участю німецького євангельського пастора й українського єпископа Василя Кузіва. Водночас показано дві німецькомовні вистави, влаштовано танці та забави, а зібрані кошти передано на розвиток цієї школи (AAN-7, к. 86–87). На відкриття української євангельської школи в колонії Йозефсберг Дрогобицького повіту кошти виділила шведська протестантська громада (AAN-1, к. 128–129). Зазначу, що місію Євангельсько-Лютеранської Церкви у Швеції, яка підтримувала діяльність Союзу українських євангельсько-реформованих громад, а також сприяла відкриттю навчальних закладів з українською мовою викладання, очолював священник Ларс Воллмер (Lars Wollmer) (AAN-7, к. 290). Важливою подією стало освячення 10 серпня 1936 р. у Коломиї першої приватної євангельської школи з українською мовою навчання. Цей навчальний заклад був збудований за фінансової підтримки нідерландської організації «Українська шкільна допомога». Директором став Кароль Новак (Karol Nowak), колишній керівник приватної української школи в Печеніжині Станиславівського воєводства. На відкритті школи були пастор Дрессельгюйс (Dresselhuis) із Нідерландів, який і став ініціатором збору коштів на цей навчальний заклад, а також суперінтендант євангельсько-реформованих парафій Василь Кузів із Коломиї (AAN-1, к. 427; Любашенко, 1996).

Німецький народний університет, який у 1921–1932 рр. функціонував у колонії Дорнфельд, також був підпорядкований СЦАГ, однак зберігав автономію. Його

діяльністю керував пастор Фріц Зеефельд (Fritz Seefeld). Тут здебільша навчалася молодь німецької національності євангельського віросповідання. Створений за зразком данських народних університетів, він був єдиним навчальним закладом такого типу в міжвоєнній Польській державі. За організаційною структурою це була вільна спільнота молоді, яка мала орган самоуправління на зразок парламенту. Навчання тривало чотири місяці, тематика занять була різноманітною: викладачі читали лекції на релігійну, національну та суспільну тематики. За час існування закладу в ньому навчалася близько 2 000 осіб з усієї Польщі. В університеті готували кадри для громадської роботи, головно в середовищі німецького населення сільської місцевості (АРР-4, к. 91–92; Iwanicki, 1984, s. 375).

СЦАГ опікувався й позашкільною молоддю. Для цього в більшості парафій при кірхах діяли молодіжні релігійні товариства – євангельські юнацько-дівочі та молодіжні спілки, молодіжні харитативні організації, були створені бібліотеки (Сіреджук, 2008, с. 270).

Отже, у 20–30-х роках ХХ ст. польська влада провадила послідовну політику денаціоналізації та асиміляції щодо тих національних груп, які, на їхню думку, могли зашкодити внутрішній безпеці й цілісності міжвоєнної Польщі. Серед національних меншин, які, на переконання урядовців, становили загрозу стабільному розвитку Польської держави, були не лише українці, білоруси, литовці, а й німці. В особливо складній ситуації опинилося німецьке населення Галичини, яке проживало невеликими колоніями і найбільше потерпало від примусової та добровільної асиміляції. З огляду на це, одним із важливих завдань, які постали перед німецькими просвітницькими, релігійними та політичними організаціями, було протистояння асиміляційній та полонізаційній політиці польської влади. Задля забезпечення німецьким дітям Галичини національного й релігійного виховання в чужому для них етнонаціональному та конфесійному середовищах, духовенство союзу зосередилося на розвитку початкових і середніх приватних німецькомовних навчальних закладів, добродійних установ, а також організації різноманітних культурно-релігійних заходів. Розвиваючи приватне національне шкільництво та культуру, протестантське духовенство в такий спосіб не лише оберігало німецьке населення краю від асиміляційних процесів, підвищувало рівень їхньої національної і релігійної свідомості, а й зміцнювало їхній зв'язок із Німеччиною. Душпастирська опіка та робота пасторів із молоддю всіляко заохочували молодих німців розвивати власну культуру і традиції, зберігати мову й національну самобутність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДАІФО-1: Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 1, спр. 63.

ДАІФО-2: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 418.

ДАІФО-3: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 1, спр. 610.

ДАІФО-4: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 68, оп. 2, спр. 416.

ДАІФО-5: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 226, оп. 1, спр. 417.

Домбровський, О. (1979). *Нарис історії Українського євангельсько-реформованого руху*. Нью-Йорк: Видання Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці.

Любашенко, В. (1996). *Історія протестантизму в Україні. Курс лекцій*. Київ: Поліс. https://trisu.ua/lekcija-13-lyuteranstvo-i-kalvinizm-pershoji-polovini-xx-st-formuvannya-ukrajinskoji-protstantskoji-cerkvi_n83006

Монолатій, І. (2001). *Німці у Галичині (1772–1923): координати німецько-українських взаємин*. Львів; Коломия: ГУПР; ВПТ «Вік».

Полек, В., Ступарик, Б. (1999). *Сторінки українсько-німецьких історико-культурних взаємин*. Івано-Франківськ: Нова Зоря.

Пунько, Л. (2008). Етноконфесійні суперечності у галицькому суспільстві у контексті етнополітики Польщі (1919–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 257–265.

Руда, О. (2019). *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та реценції*. Львів.

Сіреджук, П. (2008). *Соціально-економічне становище і культурне життя німецької меншини Східної Галичини (20–30-ті роки ХХ ст.)*. Тернопіль: Економічна думка.

Федик, Л. (2013). Німецькі етноконфесійні спільноти Галичини на тлі етнополітики Польщі (1919–1939 рр.). *Красзнавство*, 4, 181–189.

Цеклер, Л. (2007). *Бог чує молитву. Життя Теодора Цеклера розказане Ліллі Цеклер: спогади* (пер. з нім.) Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАЛ України), ф. 179, оп. 2 а, спр. 473.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 833.

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 179, оп. 3, спр. 904.

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 427, оп. 1, спр. 823.

Які, А. (2009). Станиславівські німці. В Ю. Гаєцький (ред.). *Альманах Станиславівської землі: збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини*, 3 Нью-Йорк; Київ; Івано-Франківськ: Лілея-НВ. С. 773–775.

Alabrudzińska, E. (1999). *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Alabrudzińska, E. (2004). *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń: Wyd-wo Adama Marszałeka.

AAN-1: Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zesp. 9, sygn. 963.

AAN-2: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9157, sygn. 162.

AAN-3: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9371, sygn. 377.

AAN-4: AAN, zesp. 14, mikrof. B-9373, sygn. 379.

AAN-5: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10281, sygn. 1288.

AAN-6: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10287, sygn. 1294.

AAN-7: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10288, sygn. 1295.

AAN-8: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10292, sygn. 1299.

AAN-9: AAN, zesp. 14, mikrof. B-10297, sygn. 1304.

AAN-10: AAN, zesp. 322, sygn. 2351.

AAN-11: AAN, zesp. 322, sygn. 2885.

AAN-12: AAN, zesp. 474, sygn. 3872.

AAN-13: AAN, zesp. 503, sygn. 431.

AAN-14: AAN, zesp. 1180, sygn. 29.

AAN-15: AAN, zesp. 1185, sygn. 20.

AAN-16: AAN, zesp. 1186, sygn. 1.

APP-1: Archiwum Państwowe w Przemysłu (APP), zesp. 151, mikrof. Nr 56/3561, sygn. 2.

APP-2: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3574, sygn. 15.

APP-3: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3584, sygn. 25.

APP-4: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3587, sygn. 28.

APP-5: APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3591, sygn. 32.

APP-6: APP, zesp. 151, sygn. 2.

APP-7: APP, zesp. 151, sygn. 38.

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, zesp. III–180, sygn. 32.

Bartel, O. (1963). *Protestantyzm w Polsce*. Warszawa: Zwiastun.

Bierschenk, T. (1954). *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*. Göttinger. <https://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/bierschenk/dvp06.html>

Bill, J. (1965a). Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 161–167.

Bill, J. (1965b). Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 205–215.

Chałupczak, H., Browarek, T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Chojnowski, A. (1979). *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk.

Gastpary, W. (1978). *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. (Cz. 1: 1914–1939)*. Warszawa: Znaki Czasu.

Grelewski, S. (1937). *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Grünberg, K. (1970). *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Hasbach, E. (1927). Niemcy w Polsce. *Natio*, 1–2, 40–52.

Höhn, L. (1965). Das deutsch-evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782–1939). In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 177–191.

Iwanicki, M. (1978). *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Iwanicki, M. (1984). Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym. In A. Czubiński (red.). *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*. Poznań: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 367–376.

Kneifel, E. (1988). *Das Werden und Wachsen der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen 1517–1939*. München: Selbstverlag des Verfassers.

Landenberger, E. (1965). Die kirchenpolitische Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H. B. in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 119–128.

Langer, T. (1967). *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*. Poznań: Wyd-wo Poznańskie.

Lemberg. Jugendstimme. (1933, 29 Oktober). *Ost-Deutsches Volksblatt*, 12 (26), 44.

Lempp, W. (1965a). Die Zöcklerschen Anstalten in Stanislaw. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 143–148.

Lempp, W. (1965b). Leben und Werk von Theodor Zöckler. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 151–156.

Czulc, S. (gł. red.). (1939). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.

Mauersberg, S. (1968). *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo PAN.

Potocki, S. (1969). *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938*. Gdańsk: Wyd-wo Morskie.

Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, 5. (1927). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, r. 5.

Rollauer, J. (1965). Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 224–227.

Senat IV kadencji. Sprawozdanie stenograficzne z 26 posiedzenia 10 marca 1937 r. Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, łam. 20.

Stoliński, Z. (1927). *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*. Warszawa: Wyd-wo Instytutu Badań Spraw Narodowościowych.

REFERENCES

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti (Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl.), f. 2, op. 1, spr. 63 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 2, op. 1, spr. 418 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 2, op. 1, spr. 610 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 68, op. 2, spr. 416 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl., f. 226, op. 1, spr. 417 (in Ukrainian).

Dombrovskiy, O. (1979). *Narys istorii Ukrainskoho yevanhelsko-reformovanoho rukhu*. Niu-York: Vydannia Ukrainskoho Yevanhelskoho Obiednannia v Pivnichnii Amerytsi (in Ukrainian).

Liubashchenko, V. (1996). *Istoriia protestantyzmu v Ukraini. Kurs lektsii*. Kyiv: Polis. https://risu.ua/lekcija-13-lyuteranstvo-i-kalvinizm-pershoji-polovini-xx-st-formuvannya-ukrajinskoji-protestantskoji-cerkvi_n83006 (in Ukrainian).

Monolatii, I. (2001). *Nimtsi u Halychyni (1772–1923): koordynaty nimetsko-ukrainskykh zaiemyn*. Lviv; Kolomyia: IUPR; VPT «Vik» (in Ukrainian).

Poliek, V., Stuparyk, B. (1999). *Storinky ukrainsko-nimetskykh istoriko-kulturnykh zaiemyn*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria (in Ukrainian).

Punko, L. (2008). Etnokonfesiini superechnosti u halytskomu suspilstvi u konteksti etnopolityky Polshchi (1919–1939). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 17, 257–265 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2019). *Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naseleння Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha*. Lviv (in Ukrainian).

Siredzhuk, P. (2008). *Sotsialno-ekonomichne stanovyshche i kulturne zhyttia nimetskoi menshyny Skhidnoi Halychyny (20–30-ti roky XX st.)*. Ternopil: Ekonomichna dumka (in Ukrainian).

Fedyk, L. (2013). Nimetski etnokonfesiini spilnoty Halychyny na tli etnopolityky Polshchi (1919–1939 rr.). *Kraieznavstvo*, 4, 181–189 (in Ukrainian).

Tsekler, L. (2007). *Boh chuie molytvu. Zhyttia Teodora Tseklera rozkazane Lilli Tsekler: spohady* / per. z nim. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi (TsDIAL Ukrainy), f. 427, op. 1, spr. 823 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 2 a, spr. 473 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 833 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 179, op. 3, spr. 904 (in Ukrainian).

Yaki, A. (2009). Stanyslavivski nimtsi. V Haietskyi, Yu. (Ed.). *Almanakh Stanyslavivskoi zemli: zbirnyk materialiv do istorii Stanyslavova i Stanyslavivshchyny*, 3. Niu-York; Kyiv; Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 773–775 (in Ukrainian).

Alabrudzińska, E. (1999). *Kościół ewangelickie na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej*. Toruń: Wyd-wo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (in Polish).

Alabrudzińska, E. (2004). *Protestantyzm w Polsce w latach 1918–1939*. Toruń: Wyd-wo Adama Marszałeka (in Polish).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), zesp. 9, sygn. 963 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9157, sygn. 162 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9371, sygn. 377 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-9373, sygn. 379 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10281, sygn. 1288 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10287, sygn. 1294 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10288, sygn. 1295 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10292, sygn. 1299 (in Polish).

AAN, zesp. 14, mikrof. B-10297, sygn. 1304 (in Polish).

AAN, zesp. 322, sygn. 2351 (in Polish).

AAN, zesp. 322, sygn. 2885 (in Polish).

AAN, zesp. 474, sygn. 3872 (in Polish).

AAN, zesp. 503, sygn. 431 (in Polish).

AAN, zesp. 1180, sygn. 29 (in Polish).

AAN, zesp. 1185, sygn. 20 (in Polish).

AAN, zesp. 1186, sygn. 1 (in Polish).

Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP), zesp. 151, mikrof. Nr 56/3561, sygn. 2 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3574, sygn. 15 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3584, sygn. 25 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3587, sygn. 28 (in Polish).

APP, zesp. 151, mikrof. Nr 56/3591, sygn. 32 (in Polish).

APP, zesp. 151, sygn. 2 (in Polish).

APP, zesp. 151, sygn. 38 (in Polish).

Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, zesp. III–180, sygn. 32 (in Polish).

Bartel, O. (1963). *Protestantyzm w Polsce*. Warszawa: Zwiastun (in Polish).

Bierschenk, T. (1954). *Die deutsche Volksgruppe in Polen 1934–1939*. Göttinger. <https://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/bierschenk/dvp06.html> (in German).

Bill, J. (1965a). Die kirchlichen Verhältnisse der deutschen Katholiken in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 161–167 (in German).

Bill, J. (1965b). Die schulischen Verhältnisse in den deutsch-katholischen Siedlungen. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 205–215 (in German).

Chałupczak, H., Browarek, T. (1998). *Mniejszości narodowe w Polsce: 1918–1995*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (in Polish).

Chojnowski, A. (1979). *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk (in Polish).

Gastpary, W. (1978). *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych*. (Cz. 1: 1914–1939). Warszawa: Znaki Czasu (in Polish).

Grelewski, S. (1937). *Wyznania protestanckie i sekty religijne w Polsce współczesnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (in Polish).

Grünberg, K. (1970). *Niemcy i ich organizacje polityczne w Polsce międzywojennej*. Warszawa: Wiedza Powszechna (in Polish).

Hasbach, E. (1927). Niemcy w Polsce. *Natio*, 1–2, 40–52 (in Polish).

Höhn, L. (1965). Das deutsch-evangelische Privatvolksschulwesen in Galizien (1782–1939). In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 177–191 (in German).

Iwanicki, M. (1978). *Polityka oświatowa w szkolnictwie niemieckim w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Iwanicki, M. (1984). Legalne i nielegalne szkolnictwo niemieckie w Polsce w okresie międzywojennym. In A. Czubiński (red.). *Rola mniejszości niemieckiej w rozwoju stosunków politycznych w Europie 1918–1945*. Poznań: Wyd-wo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 367–376 (in Polish).

Kneifel, E. (1988). *Das Werden und Wachsen der Evangelisch-Augsburgische Kirche in Polen 1517–1939*. München: Selbstverlag des Verfassers (in German).

Landenberger, E. (1965). Die kirchenpolitische Entwicklung in Polen von 1918 bis 1939 mit besonderer Berücksichtigung der Evangelischen Kirche A. und H. B. in Galizien. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 119–128 (in German).

Langer, T. (1967). *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*. Poznań: Wyd-wo Poznańskie (in Polish).

Lemberg. Jugendstimme. (1933, 29 Oktober). *Ost-Deutsches Volksblatt*, 12 (26), 44, 4 (in Polish).

Lempp, W. (1965a). Die Zöcklerschen Anstalten in Stanislaw. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 143–148 (in German).

Lempp, W. (1965b). Leben und Werk von Theodor Zöckler. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 151–156 (in German).

Czulc, S. (gł. red.). (1939). *Mały Rocznik Statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (in Polish).

Mauersberg, S. (1968). *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław; Warszawa; Kraków: Wyd-wo PAN (in Polish).

Potocki, S. (1969). *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918–1938*. Gdańsk: Morskie (in Polish).

Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. (1927). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, r. 5 (in Polish).

Rollauer, J. (1965). Aus der Geschichte des Deutsch-Evangelischen Gymnasiums in Lemberg. In J. Krämer (zusammengestellt). *Heimat Galizien. Ein Gedenkbuch*. Stuttgart-Bad Cannstatt, 224–227 (in German).

Senat IV kadencji. Sprawozdanie stenograficzne z 26 posiedzenia 10 marca 1937 r. Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, łam. 20 (in Polish).

Stoliński, Z. (1927). *Szkolnictwo niemieckie w Polsce*. Warszawa: Wyd-wo Instytutu Badań Spraw Narodowościowych (in Polish).

Oksana RUDA

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History)

Senior Research Fellow Department of Contemporary History

I. Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>

e-mail: oxana.ruda@gmail.com

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE UNION OF THE CHURCHES OF THE EVANGELICAL AUGSBURG AND HELVETIC CONFESSIONS IN INTER-WAR GALICIA

The article covers the activities of the Union of the Churches of the Evangelical Augsburg and Helvetic Confessions in Inter-war Galicia in the 20^s–30^s of the 20th century, aimed at satisfying the cultural and educational needs of German parishioners. It shows, that in the interwar years, the Polish state pursued such a national-educational and religious policy towards the German minority of the region, the result of which was supposed to be the denationalization and assimilation of the German population, given that Protestant pastors made significant efforts both to preserve the national separateness of the Germans of the region and to support continuous spiritual connection with the German culture.

It confirms that education and culture specifically served as the unifying factors that protected the German colonists of Galicia from assimilation processes and strengthened their connection with the population of Germany. Likewise, it has been established that the Protestant clergy focused their activities on the religious upbringing of children and youth of German nationality, the development of private German-language primary and secondary schools, youth religious societies, and charitable organizations, which became the stronghold of German identity in interwar Galicia. The article reveals that primary private German-language educational institutions, which were attended by about 59,1 % of all German students in the region, operated with the help of the union. Those included two gymnasiums in Lviv and Stanislaviv, as well as the German National University. The author of the article asserts that the pastors' active participation in the development of private national schooling was partly a response to the obstacles that the Polish authorities

placed on the way to the development of German-language educational institutions. It was observed that through the organization of private German-language schools, the pastors tried to raise the level of national and religious consciousness of the devotees to some extent. The author suggests that through active pastoral and educational activities of the union's clergy, the parishioners were closely connected with the German national culture, which contributed to the preservation of their ethnic identity.

Keywords: Protestantism, religious communities, German population, Galicia, the Polish state, educational institutions.